

Anna Ziarkowska

Emancypacja Żydów włoskich i proces ich integracji ze społeczeństwem włoskim

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 23, 234-251

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNA ZIARKOWSKA

EMANCYPACJA ŻYDÓW WŁOSKICH I PROCES ICH INTEGRACJI ZE SPOŁECZYSTWEM WŁOSKIM

Na przełomie XVIII i XIX w. sytuacja Żydów włoskich niewiele różniła się od tej z wieków średnich. Obowiązywało nadal wiele ustaw mających swą genezę w średniowieczu. Żydzi jak przed wiekami zamieszkiwali w gettach i zobowiązani byli do noszenia specjalnej odznaki. Nie mogli nabywać nieruchomości, z wyjątkiem terenów przeznaczonych na cmentarze. Nie zezwolono im na uprawę roli. Obowiązywał zakaz uczęszczania na uniwersytety, a jeżeli w wyjątkowej sytuacji uzyskiwali takie pozwolenie, otrzymywali jedynie świadectwo uczęszczania, bez możliwości otrzymania dyplomu¹. Mogli natomiast wykonywać prawie wszystkie rodzaje rzemiosł. Podlegali systemowi specjalnego opodatkowania. W celu opuszczenia kraju musieli otrzymać specjalne pozwolenie, jeśli zaś zdecydowali się emigrować musieli zapłacić specjalny podatek. Proporcjonalny do wartości wywożonego majątku.

Powszechnie przyjmuje się, iż emancypacja ludności żydowskiej rozpoczęła się we Włoszech wraz z rewolucją francuską i została urzeczywistniona przez Napoleona Bonapartego². Jest to prawdą tylko częściowo. Zanim wojsko napoleońskie wkroczyło do Włoch położenie ludności żydowskiej było zróżnicowane, od dramatycznej sytuacji Żydów żyjących na terenie Państwa Kościelnego i kiejkiej w Wenecji, poprzez dobrą sytuację na terenie Toskanii i na obszarze podległym Austrii (Triest, Gorycja, Gradisca, Mantua)³.

Proces, w którym Żydzi razem z innymi społecznościami stali się pełnoprawnymi obywatelami został zainicjowany najpierw przez Habsburgów, na terenach włoskich podległych Austrii i kontynuowany był przez Napoleona. Za pierwszy krok na drodze do emancypacji Żydów włoskich należałoby uznać Patent Tolerancyjny Józefa II z 1781 r. Nakazywał on Żydom używać języka niemieckiego

¹ L. Livi, *Gli ebrei alla luce della statistica. Evoluzione demografica, economica e sociale*, Firenze 1920, s. 10

² G. Bedarida, *Gli ebrei e il Risorgimento italiano*, „La Rassegna Mensile di Israel” (dalej „RMI”), 1961, vol. XXVII, nr 7-8, s. 299

³ M. Toscano, *Risorgimento ed ebrei: alcune riflessioni sulla „nazionalizzazione parallela”*, „RMI”, 1998, vol. LXIV, nr 1, s. 63; A. Milano, *Storia degli ebrei in Italia*, Torino 1963, s. 295-357

w księgach handlowych oraz przy zawieraniu kontraktów, zezwalał uczęszczać do szkół i na uniwersytety, z wyjątkiem teologii, pracować w rolnictwie z możliwością dzierżawy oraz wykonywać wszystkie zawody. Ponadto zwalniał Żydów z obowiązku noszenia specjalnej odznaki⁴.

Edykt odnosił się do Żydów, którzy zamieszkiwali prowincje włoskie pod zaborem austriackim, a więc: Lombardo-Wenecję oraz Wenecję Julijską. Do największych gmin na tym obszarze należały: Mantua, Wenecja, Triest, Gorycja, Werona, Padwa i Rovigo. Uprzywilejowaną pozycją cieszyli się Żydzi z Triestu. Żółtą opaskę zniesiono tam już w 1738 r., a od 1753 r. tamtejsi Żydzi mogli zamieszkiwać poza gettem⁵.

Z dobrodziejstw polityki liberalizacji Józefa II skorzystali również Żydzi polscy z Galicji. Patent z 1785 r. podporządkowywał kahały starostom oraz znosił sądy rabinackie⁶. Patent z 1789 r. zezwalał wyznawać religię mojżeszową bez żadnych przeszkód, a więc dopuszczał wszystko co wiązało się z wykonywaniem przepisów religijnych, na przykład święcenie sobót⁷. Dążąc do produktywizacji ludności żydowskiej, Józef II zniósł prawie wszystkie ograniczenia dotyczące handlu i rzemiosła żydowskiego i ułatwił nabywanie nieruchomości. Zwieńczeniem tej polityki miała być kolonizacja Żydów na roli. Józef II, z jednej strony zakazał dalszego pobytu na wsi Żydom trudniącym się zajęciami „nieproduktywnymi” (wyszynkiem i lichwą), z drugiej zaś strony przyrzekł znaczne ulgi i ułatwienia tym Żydom, którzy chcieli zająć się rolnictwem. Dekretem z 1788 r. Józef II zaprowadził, po raz pierwszy w Europie, służbę wojskową dla Żydów⁸.

U schyłku XVIII w. tendencje liberalne zaczęły rozprzestrzeniać się w całej Europie obejmując inne regiony Włoch. Nie odnosiło się to jednak do Państwa Kościelnego, gdzie obowiązywały nadal średniowieczne ograniczenia.

W 1752 r. Genua zniósła obowiązek zamieszkiwania ludności żydowskiej w gettach. Wynikało to z coraz silniejszej pozycji portu w Livorno. Ustępstwa na rzecz Żydów genueńskich miały doprowadzić do ich aktywizacji w walce z przeciwnikiem ekonomicznym. W Piemontcie Żydzi uzyskali zgodę na otwarcie firm tekstylnych poza gettem; w Parmie zezwolono im na zakup ziemi.

Zmiany zaszyły również w Wielkim Księstwie Toskanii za panowania księcia Leopolda. Od 1768 r. Żydzi mogli uczestniczyć w obradach rad miejskich. Na początku XIX w. mogli wykonywać większość zawodów, z wyjątkiem adwokatury, uczęszczać do szkół publicznych i na uniwersytety⁹.

W 2. poł. XVIII w., w Europie Zachodniej rozgorzały gorące debaty wokół kwestii żydowskiej. Zapoczątkowały ją dyskusje wokół równości i wolności przysługującej każdemu obywatelowi bez względu na pochodzenie. We Francji, Niemczech i Anglii publicyści podejmowali kwestię równouprawnienia Żydów. Przytaczając

⁴ G. Fubini, *La condizione giuridica dell'ebraismo italiano. Dal periodo napoleonico alla Repubblica*, Firenze 1974, s. 1

⁵ Materiały z seminarium naukowego zorganizowanego w 1959 r. przez Associazione Insegnanti Ebrei d'Italia, Milano 1961

⁶ St. Grodziski, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772-1848*, Kraków 1971, s. 108

⁷ Tamże, s. 104

⁸ Tamże, s. 110

⁹ P. Colbi, *Gli ebrei italiani alla vigilia del Risorgimento*, „RMI”, 1963, vol. XXIX, nr 9, s. 440

różnorakie argumenty natury politycznej, stawiające Żydów jako ofiary feudalnego ustawodawstwa, które powinno ulec zmianie, czy też natury ekonomicznej, według których anulowanie zakazów wobec Żydów doprowadziłoby do porzucenia przez nich zawodów „pasożytniczych”, kierując ich w stronę gałęzi istotnych dla kraju. Wskazywano też na przyczyny natury społecznej, a getta, w których Żydzi zostali zmuszeni żyć, uważano za hańbę. Wskazywano również na względy humanitarne, które nakazywały traktować Żydów jak braci¹⁰.

U schyłku XVIII w. we Włoszech kwestia emancypacji Żydów nie stała się przedmiotem publicznej debaty, jak miało to miejsce w Niemczech, czy we Francji, a jedynie przedmiotem zainteresowania kręgów liberalnych¹¹. Podczas gdy w Niemczech powstawały dzieła G. E. Lessinga i G. Dohma, we Francji kwestię równouprawnienia poruszał książę Mirabeau i opat Grègoire, we Włoszech wkład pisarzy i publicystów w kwestię równouprawnienia Żydów był niewielki. Nie brakowało jednakże znaczących epizodów. W 1786 r. przetłumaczono *Die Juden* G. E. Lessinga, w 1792 r. ukazał się *Saggio sugli ebrei e sui greci* G. Compagnioni, w 1807 r. przetłumaczono *Die bürgerliche Verbesserung der Juden* Dohma¹².

Gwałtowne zmiany nadeszły wraz z rewolucją francuską, której ideologia opierała się na równości każdego obywatela, w tym i Żydów. Proces emancypacji zapoczątkowany we Francji rozszerzył się między 1796 i 1799 r. na wszystkie regiony Włoch okupowanych przez wojska francuskie. Żydzi włoscy uzyskali w ten sposób pełne równouprawnienie. Jednakże, jak zauważył włoski historyk Attilio Milano, równouprawnienie nie było owocem pracy intelektualistów włoskich, nie było zawarte w programie rządu i nie nastąpiło w wyniku wydarzeń rewolucyjnych wewnątrz kraju, ale zostało narzucone przez wkraczające wojsko francuskie, mogło zatem utrzymać się do czasu, gdy w jego obronie występowali stacjonujący we Włoszech Francuzi¹³.

Żydzi włoscy z entuzjazmem przyjmowali wojsko napoleońskie. W chwili wkroczenia Francuzów do miasta, centralnym wydarzeniem stawało się wyzwolenie getta. Na głównych placach sadzono drzewka wolności, nazwy głównych ulic przemianowywano na „Concordia” lub „Libertà”. Żydom przyznawano te same prawa, co reszcie obywateli. Znoszono żółtą opaskę, zezwalano nabywać nieruchomości. Żydzi zaczęli uczestniczyć w życiu publicznym oraz zajmować urzędy w administracji i w rządzie¹⁴. Członkowie niektórych rodzin żydowskich, jak Levi z Chieri czy Ottolenghi z Acqui, zajęli wysokie stanowiska w administracji francuskiej¹⁵.

Po raz pierwszy pełne równouprawnienie wprowadzono w Nicei. Dopiero w 1796 r. na innych terenach, nie wliczając Weneto, Sycylii i Sardynii. W maju

¹⁰ A. Milano, *Storia*, op. cit., s. 338

¹¹ E. Sereni, *L'assedio del ghetto di Roma nel 1793 nelle memorie di un contemporaneo*, „RMI”, 1935-1936, vol. X, s. 100-125

¹² M. Toscano, *Risorgimento ed ebrei: alcune riflessioni sulla „Nazionalizzazione parallela”*, „RMI”, 1988, vol. LXIV, s. 65

¹³ A. Milano, *Storia*, op. cit., s. 342

¹⁴ F. Della Peruta, *Gli ebrei nel Risorgimento fra interdizioni ed emancipazione*, [w:] *Gli ebrei in Italia: dall'emancipazione a oggi*, *Storia d'Italia*, Annali 11, Torino 1997, s. 1135, 1136

¹⁵ D. V. Segre, *L'emancipazione degli ebrei in Italia*, [w:] *Integrazione e identità. L'esperienza ebraica in Germania e Italia dall'Illuminismo al fascismo*, a cura di M. Toscano, Milano 1998, s. 101

1796 r. równouprawnienie wprowadzono w miastach Lombardii (w czerwcu w Ferrarze, we wrześniu w Bolonii, 16 maja 1797 r. w Wenecji)¹⁶. 18 lutego 1798 r. rzymscy Żydzi zrzucili żółte opaski i założyli trójkolorowe kokardy. W marcu zostali równouprawnieni Żydzi z Livorno, a następnie z całej Toskanii. Latem tego samego roku zostali równouprawnieni Żydzi w Piemoncie.

Zmiany widoczne były w wielu dziedzinach. Żydzi zaczęli przeprowadzać się poza getto, wielu otworzyło sklepy w centrum miasta. Bogacący się Żydzi zaczęli nabywać nieruchomości¹⁷. Duża liczba Żydów zrobiła kariery w Gwardii Narodowej, a zawdzięczali to nie tylko lojalności wobec Francuzów, ale przede wszystkim wysokiemu poziomowi wykształcenia.

Okres wolności nie trwał długo. W październiku 1797 r. traktatem w Campoformio Napoleon przekazał Wenecję Austrii¹⁸. W 1799 r. Francuzi opuścili Włochy, a w ślad za tym powrócił stary porządek. Wraz z cofaniem się wojsk francuskich Żydzi stali się pierwszymi ofiarami. Wojska austriackie, angielskie, rosyjskie i tureckie zostały entuzjastycznie przywitane przez Włochów, doszło do mordów i gwałtów na ludności żydowskiej w większości miast. W Toskanii zorganizowane przez Anglika Waughama, Włocha Lorenzo Moriego i jego żonę Alessandrinę, zwaną na przekór jej obyczajom „dziewicą z Valdarno”, oddziały tzw. Armii Aretyńskiej pod hasłem „Viva Maria” ciągnęły przez cały kraj ku północy, bezlitośnie rozprawiając się z Żydami¹⁹. W tym kontekście duch antyrewolucyjny, antyliberalny związał się z antysemitką.

Ta pierwsza emancypacja została przerwana gwałtownie w roku 1799, by powrócić w latach 1800-1814, kiedy to Żydom ponownie przyznano równe prawa. W 1808 r. Francuzi wyzwolili getto rzymskie²⁰. W czerwcu 1809 r. oddział żołnierzy francuskich pojmał papieża sprzed pałacu Kwirynalskiego i wywiózł go najpierw do Grenoble a później do Sawony. Został oswobodzony w marcu 1814 r. i po pięciu latach niewoli powrócił do Rzymu²¹.

Kongres Wiedeński doprowadził do restauracji dawnych praw. Żydzi powrócili pod kuratelę papieżstwa, monarchii sabaudzkiej i Austriaków. Podczas gdy najbardziej rozwinięte państwa europejskie przyznawały Żydom coraz więcej swobód, a rewolucje amerykańska i francuska proklamowały równość wszystkich obywateli w Italii powracał stary porządek. Sytuacja ukształtowała się jak przed okupacją francuską, od liberalnej w Księstwie Toskanii i na obszarach podległych Austrii, po restrykcyjną w Państwie Kościelnym i w Królestwie Sardynii.

Najgorsza sytuacja zapanowała w Państwie Kościelnym. Po powrocie Piusa VII (1800-1823) z wygnania Żydzi zmuszeni zostali do powrotu do getta. Wydalono ich ze szkół i uniwersytetów, zakazano im zajmowania stanowisk państwowych, zlikwidowano majątki i sklepy poza gettem. Ponownie wprowadzono żółtą opaskę oraz specjalne podatki. Podobnie sytuacja ukształtowała się na terenach zwanych legacjami, a które po upadku Napoleona znalazły się pod zwierzchnictwem austriackim. Kiedy w 1815 r. Kongres Wiedeński usankcjonował powrót tych te-

¹⁶ A. Milano, *Storia*, op. cit., s. 343

¹⁷ F. Della Peruta, *Gli ebrei nel Risorgimento*, op. cit., s. 1136

¹⁸ J. A. Gierowski, *Historia Włoch*, Wrocław 1999, s. 418

¹⁹ Tamże, s. 328

²⁰ Materiały z seminarium naukowego zorganizowanego w 1959 r. przez Associazione Insegnanti Ebrei d'Italia, Milano 1961

²¹ W. J. La Due, *Na tronie św. Piotra. Historia papieżstwa*, Wrocław 2004, s. 281

renów do Państwa Kościelnego, rząd austriacki wyraził jednoznaczny sprzeciw wobec restytuowania tam przepisów antyżydowskich. Mimo nacisków Wiednia oraz poparcia ze strony kardynała sekretarza stanu Ercole Consalviego papież nie był skłonny działać wbrew wyraźnej woli większości kardynałów i przychylił się do opinii konserwatystów z jego otoczenia, a to oznaczało powrót Żydów do archaicznej instytucji getta, sprzecznej z oświeceniowym porządkiem²².

Wraz z wyborem nowego papieża Leona XII (1823-29), wywodzącego się z wrogiego wszelkim zmianom stronnictwa zelantów, sytuacja Żydów uległa pogorszeniu. Jednym z pierwszych aktów prawnych nowego pontyfikatu był nakaz powrotu Żydów rzymskich do getta. Chociaż po restytuowaniu Państwa Kościelnego w 1814 r. zamieszkiwanie Żydów poza gettem było niedozwolone prawnie, tolerowano je w praktyce. Tymczasem Leon XII po zapoznaniu się z raportami inkwizytorów i biskupów na temat położenia Żydów w Państwie Kościelnym, pod koniec 1825 r. nakazał zamknąć w gettach wszystkich Żydów zamieszkałych w Państwie Kościelnym oraz przywrócił dawne zarządzenia, które regulowały zakres kontaktów między Żydami a ludnością chrześcijańską²³. Żydzi wielokrotnie odwoływali się do papieża oraz Świętego Oficjum dowodząc, iż rozporządzenia te oznaczają dla nich katastrofę. Ponieważ nie wolno im było uprawiać roli i wykonywać wolnych zawodów, handel był dla nich jedynym źródłem utrzymania, zaś zakaz swobodnego podróżowania był dla nich równoznaczny z utratą dochodów. Mimo wielokrotnie ponawianych próśb papież pozostał głuchy na błagania Żydów.

Następca Leona XII, Pius VIII (1829-1830) mimo krótkiego okresu sprawowanej władzy znalazł czas na wydanie rozporządzeń uderzających w Żydów, m.in. wydał rozporządzenie nakazujące wszystkim Żydom zamieszkiwanie w gettach oraz zakazał jakichkolwiek kontaktów Żydów z ludnością chrześcijańską, z wyjątkiem kontaktów handlowych²⁴.

Obok Państwa Kościelnego do najbardziej reakcyjnych państw Półwyspu Apenińskiego należało Królestwo Sardynii. Wiktor Emanuel I edyktem z 21 maja 1814 r. przywrócił dawne prawa z 1770 r²⁵. 1 marca 1816 r. dekretem królewskim nakazano w miastach postawienie nowych bram prowadzących do gett, zabroniono Żydom wykonywania zawodów wymagających wyższego wykształcenia, uczęszczania do szkół publicznych oraz posiadania nieruchomości poza gettem. Posiadane nieruchomości musiały zostać sprzedane w ciągu pięciu lat. Ponadto zakazano utrzymywania służby chrześcijańskiej i budowy nowych synagog.

W Turynie Żydzi zobowiązani byli do składania darów biskupowi z okazji nowego roku i płacenia specjalnego podatku po opadach pierwszego śniegu na rzecz uniwersytetu²⁶. Zniesiono natomiast nakaz noszenia żółtej opaski. Żydom

²² D. I. Kertzer, *Papieże a Żydzi. O roli Watykanu w rozwoju współczesnego antysemityzmu*, Warszawa 2005, s. 43

²³ D. I. Kertzer, *Papieże a Żydzi*, op. cit., s. 75, 79

²⁴ E. Loevinson, *Gli ebrei nello stato della Chiesa nel periodo del Risorgimento politico in Italia*, „RMI”, 1933-1943, vol. VIII, s. 520-538, vol. IX, 1934-1935, s. 36-45; D. Demarco, *Il tramonto dello Stato pontificio. Il Papato di Gregorio XVI*, Torino 1949, s. 175-185

²⁵ A. Milano, *Storia*, op. cit., s. 354

²⁶ G. Levi, *Sulle permesse social-economiche della emancipazione degli ebrei nel regno di Sardegna*, „RMI”, 1952, vol. XVIII, nr 10-11, s. 412-437, 463-489

zezwolono na zajmowanie się handlem i rzemiosłem wszelkiego rodzaju, i jeżeli wymagały tego prowadzone przez nich interesy, nocować poza murami getta²⁷.

Całkowity powrót do sytuacji sprzed 1796 r. nie był już możliwy. Żydzi piemontccy w okresie napoleońskim zgromadzili duże kapitały. Zajmując się handlem materiałami tekstylnymi, tworząc i prowadząc manufaktury o dużym znaczeniu dla kraju pretendowali do roli nowej burżuazji, a restauracja nie była w stanie zatrzymać tego procesu. Zdziwiający jest również fakt, że w okresie 1814-1848, pod rządami absolutystycznymi niezbyt łaskawymi wobec Żydów doszło do powstania ruchu skupiającego intelektualistów i urzędników rządowych, którzy w późniejszej batalii o tolerancję religijną opowiedzieli się jako pierwsi za równouprawnieniem Żydów. Przełomowi ideologicznemu towarzyszyła rewolucja przemysłowa, która spowodowała transformację społeczną i gospodarczą znacznej części Europy²⁸.

Niekorzystnie przedstawiała się sytuacja Żydów w Księstwie Modeny, gdzie przywrócono surowy Kodeks cywilny z 1771 r. Żydzi zostali zmuszeni do powrotu do getta, zakazano im posiadania sklepów poza ich murami oraz używania języka hebrajskiego w księgach handlowych. Dekret z 28 sierpnia 1815 r. zniósł jednakże wiele ograniczeń zawartych w kodeksie z 1771 r. w tym: nakaz zamykania bram getta o zachodzie słońca, noszenia specjalnej odznaki, opuszczania getta w czasie świąt chrześcijańskich. Dekret z 13 lipca 1816 r. zabraniał utrzymywania służby chrześcijańskiej²⁹.

Korzystna sytuacja panowała w Księstwie Parmy, gdzie Żydzi cieszyli się szerokimi przywilejami. Podobna sytuacja ukształtowała się również w Toskanii, gdzie 15 listopada 1814 r. wprowadzono prawa ustanowione w 1808 r. Ustawa z 17 grudnia 1814 r. i zarządzenie z 25 września 1820 r. wprowadzały równouprawnienie Żydów w zakresie praw cywilnych³⁰. W Wielkim Księstwie Toskanii Żydzi mogli studiować, aż do otrzymania najwyższych stopni naukowych oraz uczęszczać do szkół publicznych.

Analogiczna sytuacja istniała na obszarach pod okupacją austriacką, a więc w Lombardii i Weneto, gdzie obowiązywał nadal Patent Tolerancyjny z 1781 r. Szczególnego znaczenia nabrał wówczas Mediolan, do którego przybyło wielu Żydów z Piemontu, Państwa Kościelnego oraz z Austrii i Niemiec.

Restauracja, jaka dokonała się w latach 1814-1815, poza nielicznymi wyjątkami, likwidowała zdobycze pierwszego równouprawnienia, jednakże całkowity powrót do sytuacji sprzed 1796 r. nie był już możliwy. Żydzi zakosztowawszy swobód obywatelskich w okresie napoleońskim byli świadomi konieczności podjęcia walki o równouprawnienie.

Reakcja Żydów na nową sytuację nie była bierna. W okresie „pierwszej emancypacji” Żydzi zdobyli nowe doświadczenia: zajmowali ważne stanowiska w administracji państwowej, służyli w wojsku, nawiązali owocne kontakty gospodarcze

²⁷ D. V. Segre, *L'emancipazione degli ebrei in Italia*, [w:] *Integrazione e identità. L'esperienza ebraica in Germania e Italia dall'Illuminismo al fascismo*, Roma 1993, s. 95

²⁸ G. Levi, *Sulle permesse social-economiche dell'emancipazione degli ebrei nel Regno di Sardegna (in base a documenti del periodo 1814-1840)*, „RMI”, 1952, vol. XVIII, nr 10, s. 414

²⁹ G. Fubini, *La condizione giuridica dell'ebraismo italiano. Dal periodo napoleonico alla Repubblica*, Firenze 1974, s. 10-12

³⁰ Forti, *Libri due delle Istituzioni civili*, Firenze 1814, vol. II, s. 115

i polityczne z liberałami chrześcijańskimi. Młodzi ludzie, którzy pod władzą Francuzów awansowali społecznie, zaczęli nawiązywać kontakty z ruchami dążącymi do zjednoczenia Włoch. Żydzi byli świadomi faktu, że walka o emancypację jest nierozdzielnie związana z walką o zjednoczenie i nowy ustrój Włoch. Dążenie do odzyskania utraconych praw cywilnych kierowało ich w stronę tajnych organizacji o charakterze rewolucyjnym.

We wszystkich państewkach włoskich Żydzi wpisywali się do organizacji karbonarskich i brali udział w wydarzeniach insurekcyjnych tamtego okresu. Odnaleźć można wiele żydowskich nazwisk wśród członków organizacji karbonarskich, szczególnie w Livorno, gdzie już w 1815 r. Żydzi utworzyli lożę masonską złożoną z 44 członków³¹. Wielu Żydów wzięło udział w wydarzeniach piemontkich lat 1820-1821 oraz w insurekcji w Modenie w 1831 r.³² Dla konspiratorów Żydzi byli niezastąpionymi współpracownikami, zawsze gotowi do finansowania ryzykownych przedsięwzięć i udzielania szczodrego wparcia finansowego na cele rewolucyjne. Niektórzy bankierzy żydowscy finansowali insurekcję w Modenie i ekspedycję Giuseppe Mazziniego do Sabaudii w 1834 r. Wśród sponsorów przedsięwzięcia w Modenie należy wymienić banki Salomona Conegliani, Abramo Levi, braci Nacmani i rodziny Todros z Turynu³³. Ponadto Żydzi posiadali wartościowe kontakty międzynarodowe. Dzięki znajomości hebrajskiego byli wykorzystywani przez konspiratorów do przekazywania tajnej korespondencji. Poligrafowie żydowscy zajmowali się drukiem i kolportowaniem nielegalnej prasy patriotycznej.

Działalność konspiracyjna Żydów koncentrowała się w miastach gdzie ich sytuacja była najznośniejsza, a więc w Livorno, Wenecji, Padwie, Mediolanie, Florencji i Mantui. W związku z tym, że w Wielkim Księstwie Toskanii istniał największy margines swobód, Florencja stała się dla wielu uciekinierów z innych państw włoskich bezpiecznym azylem. Żydzi mogli tam studiować na uniwersytecie. Inaczej wyglądała sytuacja w Państwie Kościelnym. W Rzymie getto separowało Żydów od reszty społeczeństwa, wyłączając ich całkowicie z życia kulturalnego i politycznego.

Kiedy w 1831 r. po niepowodzeniach działalności organizacji karbonarskich G. Mazzini założył organizację „Młode Włochy” wielu Żydów wzięło czynny udział w jej pracach. Ruch *Risorgimento* dawał nadzieję na definitywną zmianę ich sytuacji: opuszczenie gett oraz nabycie praw obywatelskich. Idee liberalizmu rozprzestrzeniły się bardzo szybko, zaś nowy ruch odrodzenia włoskiego prezentował się jako postępowy i liberalny, walczący z uprzedzeniami i stereotypami, w tym antyżydowskimi.

Debata wokół emancypacji rozpoczęła się we Włoszech około 1839 r., a więc około czterdziestu lat później w stosunku do Europy Zachodniej. W epoce oświecenia i w okresie napoleońskim kwestia żydowska nie była szeroko dyskutowana we Włoszech. Żaden z autorów włoskich nie zajął się problemem „pierwszej emancypacji” z lat 1796-1815 dokonanej przez Napoleona³⁴. Po restauracji zaczęły pojawiać się okazjonalne artykuły stanowiąc przyczynek do rozpoczętej debaty na temat emancypacji. Liczba autorów, którzy zajmowali głos w tej sprawie

³¹ S. Foa, *Gli ebrei nel Risorgimento italiano*, Roma 1978, s. 31

³² Tamże, s. 31-33

³³ A. Milano, *Storia*, op. cit., s. 358, 359

³⁴ R. De Felice, *Per una storia del problema ebraico in Italia alla fine del XVIII secolo e all'inizio del XIX*, „Movimento operaio”, N. S. 1955, s. 681-727

stopniowo zaczęła rosnać, co związane było z ekspansją ekonomiczną tej grupy, ruchem odrodzenia i powstaniem ruchów w obronie praw Żydów w innych częściach Europy.

Kwestia żydowska stała się przedmiotem ożywionych dyskusji dopiero w trzeciej dekadzie XIX w. Ruch na rzecz emancypacji osiągnął swoją kulminację we Włoszech w latach 1847-1848, kiedy to cały Półwysep Apeniński znalazł się pod wpływem idei rewolucyjnych i liberalnych. Jej orędownikami byli nie tylko przedstawiciele burżuazji, ale także arystokracji kształtując opinię publiczną, która coraz prychylniej odnosiła się do kwestii równouprawnienia Żydów.

Wśród pierwszych rozpraw na temat emancypacji odnajdujemy mało znany dokument z 1828 r. Jest to list otwarty anonimowego liberała skierowany do dyrektora miesięcznika kulturalnego „Antologia” wydawanego we Florencji. Po krótkiej analizie historycznej autor konkluduje, iż wady przypisywane Żydom wynikają z barbarzyńskiego prawa³⁵. Artykuł w podobnym tonie opublikował w 1830 r., na łamach „Antologii” Gabriele Pepe. Dotyczył on położenia ludności żydowskiej i ciężących na niej ograniczeń.

Carlo Cattaneo w dziele zatytułowanym *Ricerche economiche sull'interdizioni imposte dalla legge civile agli Israeliti*³⁶ opublikowanym w Mediolanie w 1837 r., wyrażał pogląd, że łańcuch ograniczeń ekonomicznych wymierzonych przeciwko Żydom stał się przyczyną ich moralnego i ekonomicznego upadku. Cattaneo proponował otworzyć Żydom drogę do urzędów publicznych i służby wojskowej. W swoim dziele przedstawiał historyczne uwarunkowania w jakich rozwinęły się ograniczenia społeczno-ekonomiczne wobec Żydów. Jego propozycje, by zezwolić Żydom na zakup i uprawę roli, co odciągnęłoby ich od tradycyjnych zajęć, jak handel i kredyty, była nawiązaniem do idei Christiana Dohma zawartych w dziele *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden* opublikowanym we Włoszech w 1807 r.

Stanowiska w sprawie ewentualnej emancypacji zajmowali też pojedynczy Żydzi, jak również organizacje żydowskie. W tym okresie we wnętrzu gmin żydowskich zaszło wiele zmian, szczególnie w zakresie szkolnictwa. Formułowano konkretne projekty dotyczące nowoczesnego kształcenia, według których obok przedmiotów religijnych powinny znaleźć się również przedmioty ścisłe i humanistyczne. W 1829 r. założono w Vercelli Collegio Foà, w którego programie oprócz przedmiotów religijnych znalazła się również historia i literatura włoska. Szkoła ta szybko stała się miejscem kształcenia młodej elity żydowskiej³⁷.

Bardziej radykalny charakter miała reforma szkolnictwa zawodowego dla młodych Żydów. Ruch na rzecz przewarstwowienia zawodowego mas żydowskich wypłynął z dążeń żydowskich klas oświeconych do integracji Żydów ze społecznością katolicką oraz zmiany stereotypów na ich temat. Był odpowiedzią na postulaty autorów chrześcijańskich, którzy w zamian za równouprawnienie oczekiwali radykalnej transformacji żydostwa włoskiego. Reformatorzy żydowscy zdawali sobie sprawę, że tak długo jak długo będzie istniała koncentracja Żydów w niektórych sektorach gospodarki, na Żydach ciążył będzie stereotyp pasożyta. Jedyną drogę wyjścia upatrywali w przekształceniu struktury zawodowej Żydów,

³⁵ A. Canepa, *Considerazioni sulla seconda emancipazione e le sue conseguenze*, „RMI”, 1981, XLVII, s. 48

³⁶ C. Cattaneo, *Ricerche economiche sull'interdizioni imposte dalla legge civile agli Israeliti*, [w:] *Lecture ebraiche*, a cura di D. Lattes, Roma 1949, s. 81-86

³⁷ T. Sarasso, *Storia degli ebrei a Vercelli*, Vercelli 1974, s. 69-125

a szczególnie w praktycznej nauce zawodu. Przed emancypacją i wiele lat po niej klasy ubogie tworzyły liczną grupę szczególnie w dużych gminach np. w Turynie i w Rzymie. W getcie w Turynie inspektorzy sanitarni w 1832 r. zarejestrowali, w gminie liczącej 1368 osób, 1131 ubogich. W Rzymie w 1861 r. połowę populacji, czyli około 2200 osób stanowiła biedota³⁸. Ubóstwo panujące w gettach i brak pomocy publicznej zmuszały gminy do zakładania instytucji dobroczynnych. W samym tylko Livorno w 1846 r. istniało ich prawie 60³⁹.

Istniało przekonanie, iż przyuczenie do konkretnego zawodu rozwiąże problem niewykwalifikowanych pracowników korzystających z pomocy społecznej. W związku z tym powstał ruch na rzecz rozwoju edukacji praktycznej dla młodzieży z biednych rodzin żydowskich. Pierwsze szkoły rzemieślnicze powstały w Mantui w 1825 r. i Padwie w 1841 r. W 1870 r. w ich ślad poszły inne gminy jak: Ankona, Ferrara, Florencja, Pitigliano, Piza, Werona i Wenecja, które utworzyły podobne instytucje. Był to efekt rozwoju idei oświeceniowych i próba transformacji biedoty żydowskiej, która miała doprowadzić do ich szybkiej integracji ze społecznością włoską⁴⁰.

Pierwszym Żydem, który po restauracji zabrał publicznie głos w kwestii emancypacji był ekonomista Sabatino Sacerdoti⁴¹. Jego dzieło ukazało się w formie listu, który został opublikowany w Parmie w 1843 r., pod tytułem *Al Dottor Samuele Liuzzi di Reggio. Lettera riguardante gli israeliti italiani*⁴². Księstwo Parmy było jednym z nielicznych, które utrzymały w mocy prawa z okresu napoleońskiego, w związku z czym taka publikacja mogła się ukazać. Według Sacerdotiego równość cywilna i polityczna ludności żydowskiej była opóźniona ze względu na defekty samych Żydów i ich antyspołeczną mentalność i ducha klanowości. Wskazywał na anachroniczny system oświaty oraz oderwane od życia studia nad Talmudem. Zdaniem autora niezasymilowana biedota zamieszkująca getta opóźniała pełną emancypację ekonomiczną i społeczną oraz integrację ze społecznością włoską. Zdaniem Sacerdotiego konieczna była kompletna reedukacja plebsu żydowskiego, co pozwoliłoby na ich integrację z resztą społeczeństwa. Szczególnie podkreślał wagę szkolnictwa, które powinno zająć się nauczaniem praktycznej nauki zawodu.

Stanowisko jakie zajął Sacerdoti wynikało z akceptacji przez niego negatywnej oceny charakteru Żydów (materialista, pasożyt) wywodzącej się z antysemityzmu katolickiego i laickiego. Opinie te zostały później powtórzone przez nie żydowskich zwolenników emancypacji.

Publicysta Salvatore Anau (1807-1874) kwestii emancypacji poświęcił trzy listy otwarte, opublikowane we florenckim dzienniku „La Patria” jesienią 1847 r.⁴³ Według S. Anau równouprawnienie Żydów było możliwe pod warunkiem, że sami Żydzi dokonają wysiłku edukacji obywatelskiej i moralnej. Zdaniem publicysty odmienność obyczajów i rygorystyczne przestrzeganie nakazów religijnych opóź-

³⁸ G. Levi, *Sulle permesse social-economiche dell'emancipazione degli ebrei nel Regno di Sardegna*, „RMI”, 1952, vol. XVIII, s. 430

³⁹ F. Servi, *Gl'Israeliti d'Europa nella civiltà*, Torino 1871, s. 114

⁴⁰ A. Canepa, *Considerazioni sulla seconda emancipazione*, op. cit., s. 67

⁴¹ A. Canepa, *L'atteggiamento degli ebrei italiani davanti alla loro seconda emancipazione. Premesse e analisi*, „RMI”, 1977, vol. XLIII, s. 424

⁴² S. Sacerdoti, *Al Dottor Samuele Liuzzi di Reggio. Lettera riguardante gli israeliti italiani*, Parma 1843

⁴³ „La Patria”, 22 settembre, 10, 12 ottobre 1847

niało ich integrację z resztą społeczeństwa. Zarzuty te odnosiły się głównie do Żydów z Państwa Kościelnego. Ponadto niewykwalifikowane warstwy żydowskie były zdemoralizowane przez system pomocy gminnej opierającej się na jałmużnie tygodniowej oraz bezpłatnych mieszkaniach.

S. Anau wskazywał na konieczność reorganizacji systemu instytucji szkolnych i dobroczynnych, a również reformę kultu, która miała polegać na przyjęciu języka włoskiego w liturgii. Postulował również przyjęcie kobiet do władz gminy. Salvatore Anau podobnie jak Sabatino Sacerdoti proponował transformację wewnętrzną żydostwa włoskiego i jego stopniową asymilację.

Oczywiście nie wszyscy Żydzi opowiadali się za asymilacją, jako warunkiem przeszłej emancypacji. Alternatywne rozwiązania proponowali dwaj inni publicyści żydowscy: Leone Carpi i Giacomo Dina.

Leone Carpi (1810-1898) zabrał głos w dyskusji na temat emancypacji w związku z planowanym usunięciem Żydów z gwardii cywilnej w Ferrarze. 10 listopada 1847 r. Carpi wystosował publiczny protest w tej sprawie⁴⁴. Podając liczne przykłady bohaterstwa i patriotyzmu Żydów, wskazywał na konsekwencje nietolerancyjnej polityki papieża, która zmusiła wielu Żydów do opuszczenia Państwa Kościelnego i przeprowadzki do Lombardii i Weneto, co doprowadziło do ruiny ekonomicznej niektórych miasteczka.

Dwa tygodnie później, w liście z 25 listopada 1847 r. opublikowanym w dzienniku florenckim „L'Alba”⁴⁵, Carpi ustosunkował się do programu przedstawionego przez Salvatore Anau. Autor sprzeciwiał się zarówno reformie kultu jak i asymilacji, opowiadając się za godną emancypacją tzn. bezwarunkową. Z jego publicystyki przebija pozytywny osąd charakteru żydowskiego poparty licznymi przykładami wkładu Żydów w krajach ich zamieszkania.

Koncepcja emancypacji przedstawiona przez Carpiego stanowiła alternatywę dla programu przedstawionego przez Sacerdotiego i Anau, ponieważ nie postulowała zmiany mentalności charakteryzującej Żydów. Carpi negatywnie ustosunkował się do oczekiwań na ich przyszłą asymilację, jako ceny, którą mają zapłacić za równouprawnienie.

Najgorętszym propagatorem emancypacji żydowskiej był dziennikarz Giacomo Dina (1824-1879). Jego kariera dziennikarska rozpoczęła się cyklem artykułów na rzecz równouprawnienia, które ukazały się na łamach prasy na przełomie 1847 i 1848 r. Pierwszy artykuł *Desiderii e speranze* został opublikowany na łamach „Messaggiere Torinese” 26 listopada 1847 r.⁴⁶

Według G. Diny równouprawnienie Żydów było związane z ruchem na rzecz zjednoczenia i modernizacji Włoch. Entuzjazm dla odrodzenia wynikał z nadziei na poprawę społeczną i polityczną. Bez emancypacji niemożliwe było, jego zdaniem, obalenie ostatnich relikwów starego porządku.

W drugim artykule, który ukazał się na łamach „Mondo Illustrato” z Turynu w grudniu 1847 r.⁴⁷ wyraził pogląd, że zjednoczenie Włoch wymaga równouprawnienia wszystkich obywateli. Bez równości obywatelskiej niemożliwa była, w jego opinii, pełna integracja społeczna. Wskazywał przy tym, iż Żydzi są narodem

⁴⁴ L. Carpi, *Alcune parole sugli Israeliti in occasione di un decreto pontificio d'interdizione*, Firenze 1847

⁴⁵ „L'Alba”, Firenze, 5 dicembre 1847

⁴⁶ G. Dina, *Desiderii e speranze*, „Il Messaggiere Torinese”, 26 novembre 1847

⁴⁷ *Degl'Israeliti e della civiltà*, „Il Mondo Illustrato” (Torino), 27 dicembre 1847

przywiązanym i lojalnym wobec swojego kraju urodzenia. Według Diny emancypacja stanowiła zasadniczy etap procesu modernizacji jakim było *Risorgimento*. Publicysta wyrażał pogląd, że w okresie poemancypacyjnym Żydzi zintegrują się z resztą społeczeństwa, zachowując jednocześnie własne „obywatelstwo religijne” oraz unikając podejrzeń o podwójną lojalność, czy też próbę tworzenia państwa w państwie. Miał to być proces akulturacji bez asymilacji. G. Dina nie widział sprzeczności między równouprawnieniem, a przestrzeganiem przez Żydów własnych praw i kultywowaniu własnej obyczajowości.

W kwestii emancypacji podzielał poglądy Leone Carpiego. Podobnie jak on wskazywał na pozytywny stosunek Żydów włoskich do swojej ojczyzny. W epoce poemancypacyjnej popierał integrację Żydów we wszystkich sektorach życia, wypowiadał się natomiast za utrzymaniem odrębności religijnej.

Postawa Leone Carpiego i Giacomo Diny wobec problemu emancypacji kontrastowała z koncepcją emancypacji, jaką zaproponowali Sabatino Sacerdoti i Salvatore Anau. Zaakceptowali oni warunki wysunięte przez zwolenników emancypacji z kręgów katolickich i laickich, wskazując na konieczność radykalnej przemiany społeczno-kulturalno-religijnej, która miała być koniecznym warunkiem emancypacji. Sądy Sacerdotiego i Anau bazowały na negatywnej, stereotypowej ocenie charakteru i mentalności Żydów. Dina i Carpi wskazywali natomiast na pozytywne cechy Żydów włoskich. Odrzucali asymilację, zaś emancypacja powinna być ich zdaniem bezwarunkowa, bez oczekiwań na zmianę mentalności Żydów.

Równouprawnienie Żydów, postępy procesów asymilacyjnych, wzrost liczby nawróceń, a również ogromne możliwości awansu społecznego, które otworzyły się przed Żydami w okresie poemancypacyjnym zadecydowały o triumfie koncepcji Sacerdotiego i Anau, pół wieku po emancypacji.

Wydarzenia Wiosny Ludów oraz bogata publicystyka przygotowały żyzny grunt pod przyszłą emancypację. Dojrzał moment rozwiązania kwestii żydowskiej. Rabin Turynu Lelio Cantoni, już pod koniec 1845 r. utworzył komitet skupiający przedstawicieli gmin żydowskich z terenu całych Włoch w celu przyciągnięcia uwagi autorytetów politycznych w kwestii żydowskiej. Zdobył również poparcie wpływowego hrabiego Roberto d’Azeglio, który stał się orędownikiem sprawy równouprawnienia wszystkich niekatolików. Hrabia Roberto d’Azeglio wystosował suplikę do króla, podpisaną przez 600 znanych osobistości, m.in. Camillo Cavoura i Cesare Balbo, z prośbą o równouprawnienie Żydów. W tym samym czasie (grudzień 1847 r.) we Florencji, jego brat Massimo d’Azeglio opublikował dzieło zatytułowane *Sull’ emanzipazione civile degli Israeliti*⁴⁸.

Kilka miesięcy wcześniej, w Turynie, ukazała się rozprawa prawnicza G. L. Maffoniego zatytułowana *Origine delle interdizioni civili israelitiche e dannosi effetti dalle medesime derivanti*⁴⁹, a niedługo po tym teolog piemoncki Giuseppe Gatti opublikował rozprawę pod tytułem *La rigenerazione politica degli israeliti in Italia*⁵⁰. W pracach tych wskazywano, że stan nierówności wytworzony przez dawne reżimy przyczynił się do powstania wśród Żydów takich negatywnych zjawisk jak: duch klanu, materializm, pasożytnictwo. Jedynym remedium, zdaniem autorów, była zmiana ustawodawstwa antyżydowskiego, co umożliwiłoby ich in-

⁴⁸ *Sull’ emanzipazione civile degli Israeliti*, [w:] *Letture ebraiche*, op. cit., s. 24-29, 31-38

⁴⁹ G. L. Maffoni, *Origine delle interdizioni civili israelitiche e dannosi effetti dalle medesime derivanti*, Torino 1847

⁵⁰ G. Gatti, *La rigenerazione politica degli israeliti in Italia*, Casale 1848, s. 9-55

tegrację z resztą społeczeństwa. Zarówno dla zwolenników emancypacji wywodzących się z kręgów katolickich (np. Giuseppe Gatti), jak i dla zwolenników emancypacji z kręgów laickich, (Massimo d'Azeglio i Carlo Cattaneo) wspólny mianownik sprowadzał się do oczekiwania metamorfozy ekonomicznej i kulturalnej Żydów i ich przyszej asymilacji.

Działania na rzecz równouprawnienia, a więc zarówno suplika jak i traktat Massimo d'Azeglio, a także nowy pontyfikat Piusa IX, który zademonstrował bardziej tolerancyjny kierunek polityki wobec Żydów, przyczyniły się ostatecznie do złamania oporu biskupów i króla Karola Alberta. 25 marca 1848 r. Żydzi w Królestwie Sardynii zostali równouprawnieni.

Odpowiedzią na nową sytuację był ich liczny udział w I wojnie o niepodległość Włoch z lat 1848-1849, w której wzięło udział 235 Żydów⁵¹. W Rzymie trzech Żydów zostało wybranych do Zgromadzenia (nowej) Republiki, proklamowanej w 1849 r., po ucieczce Piusa IX z miasta. Trzech innych weszło do Rady Miasta, a dwóch kolejnych znalazło się w Komitecie Obrony⁵². Wielu Żydów poległo w walkach w obronie Rzymu przeciwko wojskom francuskim i papieskim w 1849 r. oraz w Lombardii w walkach lat 1848-1849. Trudności finansowe, w jakich znalazło się państwo sabaudzkie w wyniku prowadzonej wojny, pokonane zostały m.in. dzięki pomocy Rotschildów z Paryża, a również Żydów włoskich: Vitta i Leonino z Casale, Todrosów z Turynu i Ottolenghi z Acqui⁵³.

W walce o zjednoczenie Włoch Żydzi stanęli zarówno po stronie ugrupowania republikańskiego jak i demokratycznego, wokół Mazziniego i Garibaldiego. Isacco Artom z Asti razem z Costantino Nigra, a później samodzielnie jako sekretarz Camillo Cavoura był odpowiedzialny za przeprowadzenie akcji dyplomatycznej, która doprowadziła do pozbawienia ugrupowania Mazziniego inicjatywy politycznej i przekazania jej w ręce Wiktora Emanuela II. W 1852 r. Giacomo Dina został redaktorem naczelnym dziennika „L'Opinione”, organu prasowego ugrupowania C. Cavoura⁵⁴.

Sytuacja Żydów w innych państwach włoskich, a szczególnie pod dominacją austriacką była nadal trudna. Zmianę przyniosła kolejna wojna przeciwko Austrii, która doprowadziła do zjednoczenia Włoch. Aneksje Królestwa Sabaudii z lat 1859-1860 ratyfikowane przez plebiscyty powiększyły stopniowo nabytki uzyskane przez Karola Alberta w 1848 r. Wraz z przyłączeniem nowych terytoriów następowała emancypacja Żydów z poszczególnych regionów. W 1859 r. zostali równouprawnieni Żydzi z Lombardii, Toskanii, Romanii. W 1860 r. z Marchii i Umbrii. Żydzi z południowych Włoch oraz z Sycylii zostali równouprawnieni w 1861 r. zaś z Weneto w 1866 r.⁵⁵

⁵¹ S. Foa, *Gli ebrei nel Risorgimento italiano*, Roma 1978, s. 53; D. V. Segre, *L'emancipazione degli ebrei in Italia*, [w:] *Integrazione e identità. L'esperienza ebraica in Germania e Italia dall'Illuminismo al fascismo*, a cura di M. Toscano, Milano 1998, s. 104

⁵² C. Roth, *The History of the Jews of Italy*, Philadelphia 1946, s. 462

⁵³ A. Milano, *Storia*, op. cit., s. 364

⁵⁴ B. Di Porto, *Apporti e posizioni di ebrei nella vita e nella cultura politica italiana*, [w:] *Isacco Artom e gli ebrei italiani dai risorgimenti al fascismo*, a cura di A. Mola, Napoli 2002, s. 65

⁵⁵ F. Tagliacozzo, B. Migliau, *Gli ebrei nella società contemporanea*, Firenze 1993, s. 199

17 marca 1861 r. proklamowano powstanie zjednoczonego Królestwa Włoch na czele z królem Wiktorem Emanuelem II⁵⁶. W pierwszym parlamencie włoskim zasiadło trzech deputowanych żydowskich: Tullo Massarani, David Levi i Sansone d'Ancona. Rok wcześniej, w 1860 r. dwie gminy, Gorla w prowincji Mediolan i Ostiano w prowincji Cremona, wybrały na burmistrzów Żydów⁵⁷.

Inaczej przedstawiała się sytuacja Żydów w Państwie Kościelnym. Wraz z powrotem Piusa IX, został wprowadzony surowy reżim teokratyczny. Żydzi zostali ponownie zamknięci w gettocie, zabroniono im posiadania nieruchomości, dzieciom żydowskim zabroniono uczęszczania do szkół publicznych. W 1864 r. Żydzi rzymscy musieli w pośpiechu likwidować sklepy prowadzone do spółki z chrześcijanami. Dopiero w 1870 r., w czasie toczącej się wojny francusko-pruskiej, wytworzyły się korzystne warunki polityczne sprzyjające definitywnej interwencji, która przerwała rządy papieskie w Rzymie, który już w 1861 r. został ogłoszony stolicą Włoch.

20 września 1870 r. do Rzymu wkroczył korpus dowodzony przez generała Raffaele Cadorna, który bez trudu opanował Wieczne Miasto. 2 października ludność wypowiedziała się w plebiscycie za połączeniem z Królestwem Włoch. Papież nie przyjął tej decyzji i uznał się za więźnia w okupowanym mieście. Obłożył przy tym ekskomuniką dynastię sabaudzką i rząd włoski i zakazał katolikom uczestniczenia w życiu politycznym państwa⁵⁸. 20 września 1870 r. ostatecznie obalono mury rzymskiego getta, a 13 października ukazał się dekret o równouprawnieniu Żydów⁵⁹.

Warunki i sposób, w jakich dokonana się we Włoszech emancypacja różniły się od modelu anglo-amerykańskiego, czy też niemieckiego. W pierwszym przypadku równouprawnienie miało charakter bezwarunkowy, nie poprzedzone było specjalnym dekretem dotyczącym Żydów, ale wynikało z norm prawnych. W Europie Zachodniej dominował model francuski, gdzie równouprawnieniu towarzyszyło wydanie specjalnego dekretu, zaś transformacja i asymilacja stawały się wymogiem społecznym. W Europie Środkowo-Wschodniej dominował model niemiecki. W modelu tym emancypacja następowała stopniowo, krok po kroku Żydzi otrzymywali prawa ekonomiczne, cywilne i polityczne. Często ten typ równouprawnienia określa się mianem „emancypacji na raty” (emancypacja w Niemczech rozpoczęła się w 1781 r., zakończyła dopiero w 1871 r.)⁶⁰.

Przypadek włoski był zbliżony do francuskiego. Podobnie jak we Francji poprzedziła ją stosunkowo krótka debata (1828-1848) na temat równouprawnienia. Emancypacja nastąpiła w wyniku jednego aktu prawnego i rozprzestrzeniła się wraz z ekspansją Państwa Sabaudzkiego na cały Półwysep Apeniński. Różnicą w stosunku do Francji i Niemiec był fakt, że o ile w obu tych krajach politycy prezentowali odmienne opinie na temat konieczności emancypacji, o tyle liberałowie włoscy jednomyślnie opowiedzieli się za emancypacją. Cavour, Mazzini i Garibaldi byli filosemitami, Cavour ściśle współpracował z Żydami⁶¹.

⁵⁶ J. A. Gierowski, *Historia*, op. cit., s. 412

⁵⁷ A. Milano, *Storia*, op. cit., s. 367

⁵⁸ J. A. Gierowski, *Historia Włoch*, Wrocław 1999, s. 422

⁵⁹ F. Tagliacozzo, B. Migliau, *Gli ebrei*, op. cit., s. 199

⁶⁰ R. Mahler, *A History of Modern Jewry, 1780-1815*, New York, 1971, s. 12-13

⁶¹ E. Loevinson, *Camillo Cavour e gli Israeliti*, „Nuova Antologia”, 1910, vol. CCXXXII, s. 453-464; A. Levi, *Amici israeliti di Giuseppe Mazzini*, „RMI”, 1930-

Wysoki poziom wykształcenia Żydów włoskich oraz fakt zamieszkiwania przez nich dużych miast, przyczyniły się do ich szybkiego awansu społecznego oraz szybkiej integracji ze społecznością włoską zaraz po emancypacji. Zadziwiający jest fakt, że tak nieliczną mniejszość przez wiele wieków zamieszkującą w gettach, zaraz po zjednoczeniu reprezentowało, aż tyle osobistości w różnych dziedzinach, od polityki aż po sztukę.

Risorgimento przyniosło koniec marginalizacji cywilnej i politycznej Żydów. W 1870 r., zaraz po otwarciu getta rzymskiego dwóch Żydów weszło w skład Rady Miejskiej. W 1870 r. po zajęciu Rzymu i Wenecji przez wojsko włoskie wybrano dziewięciu deputowanych żydowskich, a cztery lata później w 1874 r. aż jedenastu. Tak liczna obecność Żydów w parlamencie wynikała przede wszystkim ze specyficznej charakterystyki tej grupy. Żydzi bardziej niż inne grupy społeczne posiadali warunki by spełnić wymogi prawa wyborczego z 17 marca 1848 r. Przyszły deputowany musiał bowiem wykazać się umiejętnością pisania, odpowiednim cenzusem majątkowym bądź określonymi kwalifikacjami zawodowymi⁶².

Ten niezwykle szybki awans Żydów był również dowodem na to, że większość społeczeństwa włoskiego nie żywiła wobec nich szczególnych uprzedzeń. Żydzi nie byli odbierani jako obcy. Wyglądem, strojem i językiem nie odróżniali się od reszty Włochów, ponadto byli dobrze wykształceni. W 1861 r. jedynie 5,8% Żydów włoskich powyżej 10 roku życia było analfabetami, podczas gdy wśród katolików, aż 54,5 %⁶³. W 1919 r., 6,3% wykładowców uniwersyteckich było Żydami, w 1938 r., 8%. Dotyczyło to również klas średnich. W 1901 r. w wolnych zawodach i w administracji publicznej Żydzi stanowili 6,4%⁶⁴. Byli dobrze przygotowani by czerpać korzyści ze swojej emancypacji, nie oznacza to jednak że odbywało się to bez trudności. W 1873 r. nominacja Żyda, Isacco Pesaro Maurogonato (1817-1892) na stanowisko ministra finansów wywołała protest ze strony deputowanego weneckiego Francesco Pasqualiego, który w telegramie wysłanym do króla prosił o jej odrzucenie⁶⁵.

Mimo, iż I. P. Maurogonato zmuszony został propozycję odrzucić, to wkrótce po tym został wybrany wiceprezydentem Izby Deputowanych. Funkcję tę sprawował przez pięć kadencji⁶⁶.

Żydzi, w stosunku do swojej liczebności, stanowili wyjątkowo dużą grupę w obu izbach parlamentu, gdzie podobnie jak reszta Włochów reprezentowali różne ugrupowania polityczne.

W 1891 r. Luigi Luzzatto pochodzący z patriotycznej żydowskiej rodziny weneckiej został mianowany ministrem skarbu. Tym razem nie wywołało to żadnych sprzeciwów, które uniemożliwiły kilka lat wcześniej nominację Isaaca Maurogna-

1931, vol. V, s. 587-612; G. De Angelis, *Garibaldi romanziere de' l Mille e gli ebrei*, „RMI”, 1959, vol. XXV, s. 453-511

⁶² P. Pombeni, *La rappresentanza politica*, [w:] R. Romanelli (a cura di), *Storia dello Stato italiano dall'Unità a oggi*, Roma 1995, s. 75

⁶³ C. Roth, *The History*, op. cit., s. 480

⁶⁴ A. Milano, *Storia*, op. cit., s. 383

⁶⁵ A. Canepa, *Il caso Pasqualigo*, „Comunità”, giugno 1975, nr 174, s. 166-203

⁶⁶ A. Malatesta, *Ministri, deputati e senatori d'Italia da 1848 al 1922*, Roma 1946; G. Luzzatto Voghera, *Per uno studio sulla presenza e attività di parlamentari ebrei in Italia e in Europa*, „RMI”, 2003, vol. LXIX, s. 80-92

to. Funkcję tę sprawował z niewielkimi przerwami do 1909 r. Od marca 1910 r. przez rok stał na czele rządu⁶⁷.

Luzzato należał do promotorów polityki społecznej i polityki pracy. Był inicjatorem udzielania tanich kredytów dla robotników oraz drobnego handlu i przemysłu. Wystąpił z inicjatywą utworzenia ministerstwa pracy. Po I wojnie światowej był ministrem skarbu w rządzie Francesco Nittiego⁶⁸.

Wielu Żydów sprawowało funkcję ministra finansów. Giuseppe Colombo (1836-1921), rektor Politechniki Mediolańskiej, deputowany od 1886 r., prezydent Izby w okresie 1899-1900 sprawował funkcję ministra finansów w 1891 r. i ministra skarbu w 1896, senator od 1900. Był zwolennikiem umiarkowanej protekcji w okresie kryzysów gospodarczych. W rządzie Giuseppe Zanardelli w latach 1901-1903 stanowisko ministra finansów piastował Leone Wollemborg (1859-1932), był on m.in. propagatorem zakładania wiejskich kas oszczędności.

Wśród osobistości życia politycznego wyróżnił się baron Sidney Sonnino, syn właściciela ziemskiego z Toskanii pochodzenia żydowskiego i matki protestantki angielskiej, został wychowany w wierze matki. Sprawował funkcję ministra finansów (lutymaj 1906 r., grudzień-marzec 1909-1910 r.) oraz spraw zagranicznych w rządzie Antonio Salandry (listopad 1914 - czerwiec 1916 r.) i w rządzie Vittorio Orlando (październik 1917 - czerwiec 1919 r.). Obok ministrów finansów Luzzato, Colombo, Wollemborga należy wymienić Elio Morpurgo, który sprawował funkcję ministra poczty i telegrafu w latach 1906 i 1909-1910, następnie przemysłu i handlu w latach 1916-1919. Angelo Pavia był ministrem skarbu w latach 1910-1911, 1911-1914. Angelo Roth w czasie I wojny pełnił funkcję ministra szkolnictwa. Salvatore Barzilali (1860-1939), wyśmienity mówca i dziennikarz z Triestu, w 1890 r. wybrany do Izby Deputowanych, sprawował funkcję ministra ziem odzyskanych w czasie I wojny, był członkiem delegacji włoskiej na konferencję w Wersalu⁶⁹. Ernesto Nathan w 1907 r., a więc zaledwie 36 lat po obaleniu getta, został wybrany na burmistrza Rzymu.

Żydzi posiadając bogate doświadczenie w dziedzinie bankowości przyczynili się nie tylko do rozwoju Włoch, ale również rozwoju finansów międzynarodowych, a zwłaszcza kontaktów z Austrią i Niemcami. Szczególną rolę na tym polu odegrał Włoski Bank Komercyjny (Banca Commerciale Italiana), którego twórcą był Giuseppe Toeplitz (1866-1939)⁷⁰.

Znacząca była również obecność Żydów w organizacjach wojskowych. W walkach o niepodległość z lat 1848-1849 wzięło udział 180 Żydów z Piemontu. W 1859 r. wśród 12 tys. ochotników zwerbowanych przez Garibaldiego znalazło się 400 Żydów⁷¹. Jak odmienna była sytuacja Żydów włoskich w porównaniu do reszty Europy wskazuje los jaki spotkał kapitana A. Dreyfusa i błyskotliwa kariera Giuseppe Ottolenghi, pierwszego Żyda, który otrzymał nominację generalską (1888 r.).

⁶⁷ Luigi Luzzato e il suo tempo. Atti del convegno internazionale di studio (Venezia, 7-9 novembre 1991) raccolti da P. L. Ballini e P. Pecorari, Venezia 1994; E. Ben David, *Gli ebrei nella vita culturale italiana (1848-1928)*, Città di Castello 1931, s. 23

⁶⁸ A. Milano, *Storia*, op. cit., s. 376

⁶⁹ B. Di Porto, *Apporti e posizioni di ebrei*, op. cit., s. 82

⁷⁰ L. Toeplitz, *Al tempo in cui nacque, crebbe e fiorì la Banca Commerciale Italiana*, Milano 1963

⁷¹ F. Servi, *Gli aspetti israelitici d'Europa nella civiltà*, 1871, s. 301-303

G. Ottolenghi był instruktorem przyszłego króla Wiktora Emanuela III⁷². W latach 1902-1903, a więc w epoce, w której żaden Żyd praktycznie nie mógł otrzymać stopnia wojskowego Ottolenghi został mianowany senatorem i ministrem wojny⁷³.

W czasie I wojny światowej było już 50 generałów pochodzenia żydowskiego. Generał Emanuele Pugliese posiadał największą ilość odznaczeń w wojsku włoskim⁷⁴. Generał Roberto Segre, komendant artylerii był pomysłodawcą obrony, która zablokowała ofensywę austriacką w czerwcu 1918 r. i złamała morale wroga⁷⁵. Generał Guido Liuzzi był komendantem Akademii Wojskowej. Generał Angelo Modena odznaczył się w wojnie w Libii. Zakończył karierę jako prezes Najwyższego Trybunału Wojskowego⁷⁶.

W czasie I wojny światowej Żydzi, podobnie jak inni obywatele, zostali powołani do wojska. Wielu z nich otrzymało najwyższe odznaczenia wojskowe. Najmłodszy, udekorowany złotym medalem, poległ w wieku 17 lat. Był nim Roberto Sarfatti, syn Margherity Sarfatti (1883-1961), oficjalnej biografki Duce, a zarazem jego współpracownicy i kochanki⁷⁷.

Liczny udział Żydów w walkach w obronie ojczyzny skłonił B. Mussoliniego do złożenia im hołdu w czasie swojego pierwszego wystąpienia w Izbie Deputowanych w 1922 r. kiedy to powiedział, że: *Żydzi włoscy ponieśli hojną i szlachetną ofiarę krwi w walkach wojennych*⁷⁸.

Żydzi włoscy zajmowali znaczące pozycje prawie we wszystkich dziedzinach od nauki, aż po sztukę. Lodovico Vito Volterra (1860-1940) słynny matematyk, był założycielem Politechniki w Turynie oraz Organizacji na Rzecz Postępu Nauki. Od 1905 r. zasiadał w senacie. Na polu literatury międzynarodową sławę przed II wojną światową zdobyło dwóch pisarzy pochodzenia żydowskiego: Italo Svevo (ur. jako Ettore Schmitz) i Alberto Moravia (ur. jako Alberto Pincherle). Uznanie zyskał wydawca i pisarz Emilio Treves (1834-1916). W prawodawstwie wyróżnili się następujący prawnicy: specjalista od prawa cywilnego Vittorio Polacco (1859-1926) błyskotliwy profesor prawa na uniwersytetach w Padwie, Modenie i Rzymie, senator od 1910 r., Lodovico Mortara - senator od 1900 r. i minister sprawiedliwości w pierwszym rządzie F. Nittiego (1919-20), Gabriele Pincherle, współtwórca reformy kodeksu karnego, senator od 1913 r. W naukach medycznych międzynarodową sławę zdobył Cesare Lombroso (1835-1909), antropolog i psychiatra. Należy wspomnieć również o rodzinach Olivetti czy rodzinie Agnelli, które przyczyniły się do rozwoju przemysłowego Włoch⁷⁹.

⁷² E. Rubin, *140 Jewish Marshals Generals and Admirals*, 1952, s. 161, 162

⁷³ A. Malatesta, *Ministri, deputati e senatori d'Italia da 1848 al 1922*, Roma 1946; G. Luzzatto Voghera, *Per uno studio sulla presenza e attività di parlamentari ebrei in Italia e in Europa*, „RMI”, 2003, vol. LXIX, s. 89

⁷⁴ M. Michaelis, *Gli ufficiali superiori ebrei nell'esercito italiano*, „RMI”, 1964, vol. XXX, s. 164

⁷⁵ S. Zuccotti, *L'Olocausto in Italia*, Milano 1988, s. 42

⁷⁶ G. Formiggini, *Stella d'Italia Stella di David*, op. cit., s. 45; F. Tedeschi, *Gli israeliti italiani nella guerra 1915-1918*, Torino 1921, s. 242, 245, 233

⁷⁷ S. Zuccotti, op. cit., s. 42

⁷⁸ *Opera Omnia di Benito Mussolini*, a cura di E. i D. Susmel, vol. XVI, Firenze 1951-1963, s. 4390

⁷⁹ B. Di Porto, *Apporti e posizioni di ebrei*, op. cit., s. 75-83

Sławę zdobył David Lubin, Żyd polskiego pochodzenia przybyły do Włoch po długim pobycie w Stanach Zjednoczonych (zmarł w Rzymie w 1919 r.). Jego idea była utworzenie organizacji, która łączyłaby wszystkie narody w wymianie informacji dotyczących urodzajów i nieurodzajów, co pomogłoby zapobiec lokalnym kryzysom. Jego pomysł zyskał uznanie Wiktora Emanuela III, który w 1905 r. objął patronat nad pierwszym kongresem założycielskim Międzynarodowego Instytutu ds. Rolnictwa i był fundatorem siedziby tej organizacji w Rzymie, którą utworzono w 1908 r. W 1947 r. organizacja ta weszła w skład ONZ⁸⁰.

Nominacje Luzzatto na premiera i Ottolenghi na ministra wojny zostały zinterpretowane przez Żydów jako sygnał końca epoki dyskryminacji wyznaniowej. Począwszy od 1870 r., aż do czasów faszystowskich i prześladowań rasistowskich trwał szybki proces asymilacji mniejszości żydowskiej we Włoszech.

Żydzi bez przeszkód zintegrowali się ze społecznością włoską. Proces ten zainicjowany już w ciągu XVIII i XIX w., zakończył się w okresie *Risorgimento* przy szerokim i entuzjastycznym udziale samych Żydów, traktowanych bez rezerwy i uprzedzeń przez Włochów. Zjednoczone Włochy nie podjęły nigdy kwestii żydowskiej. Pojedyncze epizody nie mogą być podstawą do jakichkolwiek ocen. Traktowani, jak pozostali mieszkańcy, żyli bez żadnych przeszkód, a nawet byli faworyzowani przez państwo, które pozwoliło im na wykonywanie kultu w szacunku dla ich religii w kraju całkowicie katolickim. Efektem tego była ich szybka asymilacja, a dowodem na ich głęboki związek z krajem i jego losami był liczny udział ochotników żydowskich we włoskich wojnach kolonialnych i w I wojnie światowej⁸¹. Związek ten był tak silny, iż w wielu przypadkach prowadził do odrzucenia własnej żydowskości, jak gdyby jej kultywowanie było wyrazem braku lojalności wobec ojczyzny⁸². Kiedy w końcu XIX i początku XX wieku doszedł do głosu syjonizm, Żydzi włoscy demonstrując swój patriotyzm w dużej mierze odcięli się od tego ruchu.

Anna Ziarkowska

⁸⁰ A. Milano, *Storia*, op. cit., s. 389

⁸¹ F. Tedeschi, *Gli israeliti italiani nella guerra 1915-1918*, Torino 1921, s. 203-307

⁸² W pierwszym Kongresie Syjonistycznym (1897 r.) nie uczestniczył żaden przedstawiciel Żydów włoskich. Rabin Sonino z Neapolu, który uczestniczył w drugim kongresie (1898) został za swój udział żywo skrytykowany przez większą część rabinów włoskich i przedstawicieli gmin. Większość Żydów włoskich postrzegając przez dłuższy czas syjonizm jako zjawisko odnoszące się do Żydów żyjących w krajach gdzie byli dyskryminowani jako mniejszość

EMANCIPATION OF ITALIAN JEWS AND THE PROCESS
OF THEIR INTEGRATION WITH THE ITALIAN SOCIETY

The process of Italian Jews' emancipation was initiated by the Habsburgs in Italian lands governed by Austria, and continued by Napoleon in the lands occupied by the French army. The restoration which took place in the years 1814-1815, apart from a few exceptions, contributed to the elimination of the benefits of the said emancipation.

The Jews received full emancipation with the emergence of the united Kingdom of Italy in 1861. The Rome Jews were the last to be emancipated, in as late as 1870.

After the unification of Italy, the Jewish question did not become subject to public debate as was the case with other parts of Europe. The Jews were treated as equal to other social groups and led obstacle-free lives. They were even favoured by the state who – as a token of respect – allowed them to practise their cult in a totally Catholic country. The effect was quick assimilation, and the proof of their profound connection with the country and its history became the numerous participation of Jewish volunteers in Italy's colonial wars and in World War 1.